

ਸੰਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਮੁੜ ਵਰਤੋਂ

ਟਿਕਾਊ ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਾਹ

ਜਸਬੀਰ ਸੰਧੂ
ਅਤੇ ਸ਼ਿਵਾਨੰਦ ਮਾਤਪਤੀ

ਮੁੜ ਵਰਤੋਂ ਰਾਹੀਂ ਟਿਕਾਊ ਖੇਤੀ ਪਰਿਸਥਿਤਕੀ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਵਾ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਸੰਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਵਰਤਣਾ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਹਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਕਚਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਘੱਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਜੈਵ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵਧੀਆ ਪੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਤਾਂ ਮਿਲਦੀ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਧੀਆ ਜੀਵਨ ਦੇ ਲਈ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਲੱਛਮੀ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕਰਆਪਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਇਹੀ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ।

“ਪੂਰੇ ਦਿਨ ਦੀ ਥਕਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਚੁੱਲਾ ਜਲਾਉਣ ਲਈ ਮੱਥਾ ਮਾਰਨ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੁਰਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਇੱਕ ਬਟਨ ਘੁਮਾ ਕੇ ਧੂੰਆਂ

ਰਹਿਤ ਖਾਣਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਨੇ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਹੁਤ ਆਸਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ।” ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬੋਰਗੀ ਦੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਲੱਛਮੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲੱਛਮੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਸ਼ੰਕਰਆਪਾ ਹਨਮੰਤਰਾਓ ਨਾਲ ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਬਿਦਰ ਜਿਲੇ ਦੀ ਦੋਜਾਨਾ ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੇ ਪਿੰਡ ਬੋਰਗੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਬੋਰਗੀ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗਾਇਤ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਲਗਭਗ 280 ਪਰਿਵਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸ੍ਰੋਤ ਮੱਕੀ, ਜਵਾਰ ਅਤੇ ਦਾਲਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਆਧਾਰਿਤ ਖੇਤੀ ਹੈ।

ਕੁੱਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਤੱਕ ਸਭ ਕੁੱਝ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਲਗ ਸੀ। ਇਸ ਜੇੜੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਆਪਣੀ 4 ਏਕੜ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਉਹ ਵਰਖਾ ਆਧਾਰਿਤ ਖੇਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਇਸ ਉੱਪਰ ਉਹ ਮਾਂਗ, ਮੂੰਗ, ਅਰਹਰ ਦੀ ਦਾਲ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਦੀ ਖੇਤੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਏਕੜ ਖਾਲੀ ਛੱਡਦੇ ਸਨ। ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮਾੜੀ

ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਰਹਿੰਦ ਖੁਰਦ ਗੰਡੇਇਆਂ ਦੀ ਖਾਦ ਵਿੱਚ ਬਦਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਿਹਤ ਕਰਕੇ ਉਪਜ ਵੀ ਘੱਟ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਖੇਤੀ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਥੋੜੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ - ਜਿਵੇਂ ਸਾਲ ਬੀਤੇ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਧਿਆ ਖੇਤੀ ਉੱਪਰ ਰਹਿ ਕੇ ਚਲਾਉਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਥਾਨਕ ਇਨਪੁੱਟ ਡੀਲਰ ਦੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰਸਾਇਣਿਕ ਖਾਦਾਂ ਅਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਵਧੀਆ ਨਤੀਜੇ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਝਾੜ ਵਧਿਆ। ਖੇਤੀ ਤੋਂ ਕਮਾਏ ਲਾਭ ਨੂੰ ਪਸੂ ਖਰੀਦਣ ਚਾਰ ਗਊਆਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮੱਝ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਜੋੜੇ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰਸਾਇਣਿਕ ਖਾਦਾਂ ਅਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਤਾਂ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਝਾੜ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਖਾਦਾਂ ਅਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਆੜੂਤੀਏ ਤੋਂ ਲੋਨ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 2012 ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਹੋਰ ਵੱਧ ਗਈਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅਨਿਯਮਾਂ ਬਾਰਿਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੰਬੇ ਸੌਕੇ ਨੇ ਫਸਲ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਡੇਅਰੀ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਜੋਗੀ ਹੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਵਧਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਭ ਹਲਾਤਾਂ ਕਾਰਨ ਉਹ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ।

ਟਿੱਗਰ -

2013 ਵਿੱਚ ਰਿਲਾਇੰਸ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਨੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਬੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਸਹਿਗਰਿਤਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੁਆਰਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਰਿਲਾਇੰਸ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਨੇ ਸਾਂਠਾ ਮਾਲਿਕਾਨਾ ਹੱਕ, ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਅਤੇ ਸਾਂਝੇ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਲਈ ਗ੍ਰਾਮ ਸਮੂਹ ਲਵਾਉਣ ਲਈ ਸਭ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੰਚ ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਲੱਛਮੀ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕਰਅੱਪਾ ਇਸ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ। ਨਿਯਮਿਤ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਅਤੇ ਐਕਸਪੋਜ਼ਰ ਵਿਜ਼ਿਟਾਂ ਨੇ ਬੋਰਗੀ ਦੇ ਇਸ ਗ੍ਰਾਮ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਮਜਬੂਤ ਕੀਤਾ। ਸਮੂਹ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਥਿਤੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਖਰਾਬ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਮੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੇਤੀ ਸੰਕਟ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹਨ।

ਰਿਲਾਇੰਸ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਗ੍ਰਾਮ ਸਮੂਹ ਨੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮਹਿਰੀ ਢੁੰਗਾਈ ਜ਼ਮੀਨ ਸਮਤਲ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਮੋੜਬੰਦੀ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਲੱਛਮੀ ਦਾ ਖੇਤ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। ਗ੍ਰਾਮ ਸਮੂਹ ਨੇ ਬਾਇਓਗੈਸ, ਵਰਮੀਕੰਪੋਸਟਿੰਗ, ਜੈਵਿਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਟ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਤੇ ਬੀਜ ਉਪਚਾਰ ਬਾਰੇ ਕਈ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਗਈਆਂ।

ਸਮੂਹ ਦੇ ਦੂਜੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਛਮੀ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੁਨਰ ਸਿੱਖੇ ਅਤੇ ਬਾਇਓਗੈਸ ਅਤੇ ਵਰਮੀ ਕੰਪੋਸਟ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਰਿਲਾਇੰਸ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਨੇ

ਜੈਵਿਕ ਖਾਦ ਨੂੰ ਗਾਂ ਦੇ ਗੋਬਰ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

14 ਬਾਇਓਗੈਸ ਪਲਾਂਟਾ ਅਤੇ 47 ਵਰਮੀ ਕੰਪੋਸਟ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿੱਚ ਸਹਿਯੋਗ ਕੀਤਾ।

ਰੀਸਾਈਕਲਿੰਗ ਅਤੇ ਦੋਬਾਰਾ ਵਰਤੋਂ-

ਲੱਛਮੀ ਸਵੇਰੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਗੋਬਰ ਇੱਕਠਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਡਾਈਨੈਸਟਰ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੋਬਰ ਬਾਇਓਗੈਸ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਾਈਨੈਸਟਰ 1.8 ਘਣ ਮੀਟਰ ਸੱਮਰਥਾ ਉਸਦੀ ਰਸੋਈ ਨੂੰ ਈਂਧਨ ਦੇਣ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਦੋ ਟਾਇਮ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪਕਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੈ। ਡਾਈਨੈਸਟਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੀ ਸੱਲਰੀ ਵਰਮੀ ਬੈਂਡ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਫਸਲਾਂ ਅਤੇ ਸੋਇਆਬੀਨ, ਮਾਂਹ ਅਤੇ ਮੂੰਗ ਦਾਲ ਦੀ ਫਸਲ ਦੀ ਰਹਿੰਦ ਖੂਹੰਦ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤੇ ਮਿਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸਨੂੰ ਗੰਡੋਏ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੰਪੋਸਟ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਰਾਊਂਡ ਵਿੱਚ ਕੰਪੋਸਟ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਵਿੱਚ 90 ਦਿਨ ਲੱਗੇ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਮਾਂ ਘੱਟ ਕੇ 45-50 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਲੱਛਮੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ, “ਖੇਤ ਦੀ ਖਾਦ ਦੀ 40% ਜਰੂਰਤ ਕੰਪੋਸਟ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਨਪੁੱਟ ਲਾਗਤ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਘੱਟ ਗਈ ਅਤੇ ਝਾੜ 5 ਕੁਇੰਟਲ ਤੋਂ 20 ਕੁਇੰਟਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਾਇਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ 2 ਹੋਰ ਵਰਮੀ ਕੰਪੋਸਟ ਯੂਨਿਟ ਲਗਾਏ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਵੈ-ਸਹਾਇਤਾ ਸਮੂਹ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਬੋਰਗੀ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਗੁਆਂਢੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 40 ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਗੰਡੋਏ ਵੇਚਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ।”

ਜੈਵਿਕ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਮਿਰਚ, ਲਹਸੁਣ ਅਤੇ ਅਦਰਕ ਨਾਲ ਬਣਾ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੀਟਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੈਟਰਪੀਲਰ, ਸਟੈਮਬੋਰਰ (ਤਣਾ ਛੇਦਕ) ਅਤੇ ਯੈਲੋ ਵੀਨ ਮੋਸੇਕ

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੱਛਮੀ ਨੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਇੱਕਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ੈਡ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਟੋਆ ਪੁੱਟਿਆ ਪਸ਼ੂ ਮੂਤਰ ਨੂੰ ਸਪ੍ਰੇ ਅਤੇ ਤਰਲ ਖਾਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗ੍ਰਾਮ ਸਮੂਹ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਗਰੈਸਿਵ ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਖੇਤ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਜੈਵਿਕ ਫਾਰਮੂਲੇ ਜਿਵੇਂ ਪੰਚਗਵਯ, ਜੀਵ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਮਿਰਚ ਲਹਸੁਣ ਦੀ ਸਪ੍ਰੇ ਬਣਾਉਣੀ ਸਿੱਖੀ ਜੋ ਕਿ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਸਿਹਤ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਾ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੀਵ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਸਨੇ ਗੋਬਰ, ਪਸ਼ੂ ਮੂਤਰ, ਗੁੜ੍ਹ, ਬੇਸਣ ਆਦਿ ਕੁੱਝ ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਸੱਲਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਫਰਮੈਂਟ ਹੋਣ ਲਈ 2 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ। ਸਿੰਚਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੇ ਇਹ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਸਪ੍ਰੇਅ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਖਾਦ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਕਿ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਵੱਧ ਸਕੇ। ਮਿਰਚ ਲਹਸੁਣ ਅਤੇ ਅਦਰਕ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਪੱਤਾ ਸੁੰਡੀ ਅਤੇ ਤਣਾ ਛੇਦਕ ਕੀਟਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਅਤੇ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਲਗ-ਅੱਲਗ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਜਿਵੇਂ - ਕੇਲਾ ਦੇਸੀ ਘਿਉ, ਗੁੜ੍ਹ, ਨਾਰੀਅਲ, ਦੁੱਧ, ਗੋਬਰ ਅਤੇ ਬੇਸਣ ਆਦਿ ਤੋਂ ਪੰਚਗਵਯ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਠੰਡੇ ਛਾਦਾਰ ਥਾਂ ਉਪਰ 30 ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਲੱਛਮੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ, “ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਫੀਡ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਵਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਮਿਊਨਿਟੀ ਵੱਧਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਦੁੱਧ ਦੀ ਮਾਰਤਾ ਵੀ ਵੱਧ ਗਈ।”

ਵਿਸਤਰ -

ਗ੍ਰਾਮ ਸਮੂਹ ਨੇ ਲੱਛਮੀ ਦੀ ਖੂਹ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ। ਅੱਲਗ-ਅੱਲਗ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੀਮਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ, ਸਮੂਹ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਬਸਿਡੀ ਵਾਲੀ ਕੀਮਤ ਤੇ ਡੀਪ ਅਤੇ ਸਪ੍ਰਿਕੋਲਰ ਸਿਸਟਮ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਲੱਛਮੀ ਦੀ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਰੱਬੀ ਸੀਜ਼ਨ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਟਮਾਟਰ, ਸਪੰਜਗਾਰਡ, ਬੈਂਗਣ ਅਤੇ ਪੱਤੇਦਾਰ ਸ਼ਬਜੀ ਆਦਿ ਖੇਤੀ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਾਮੁਨ ਚੀਕੂ, ਅਨਾਰ, ਅਮਰੂਦ ਅਤੇ ਨਿੰਬੂਆਂ ਦਾ ਬਾਗ ਵੀ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਦੋ ਹੋਰ ਗਊਆਂ ਖਰੀਦੀਆਂ। ਪਰਿਵਾਰ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਜੋ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਸੀ ਨੂੰ ਉਪਜਾਊ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗਾਂ ਮੂਤਰ ਨੂੰ ਇੱਕਠਾ ਕਰਕੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਸਪ੍ਰੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਟਾ -

ਲਕਸ਼ਮੀ ਬਾਈ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕਰਅੱਪਾ ਜਿਹੇ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਸੀਮਾਂਤ ਕਿਸਾਨ ਸਾਡੇ ਭੋਜਨ ਦਾ 70% ਉਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਮੀ, ਮਾੜੀ ਮਿੱਟੀ, ਇਨਪੁੱਟ ਦੀ ਕਮੀ, ਬਾਜ਼ਾਰ, ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਜੋਖਿਮ ਲੈਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਆਦਿ ਦੀ ਕਮੀ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਿਛਲੇ ਕੁੱਝ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੌਸਮ ਦੀ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਨੇ ਵਰਖਾ ਅਧਾਰਿਤ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਰੀਸਾਈਕਲਿੰਗ ਅਤੇ ਮੁੜ ਵਰਤੋਂ ਰਾਹੀਂ ਟਿਕਾਊ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੇ ਲਕਸ਼ਮੀ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕਰਅੱਪਾ ਜਿਹੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮ ਨਿਰਭਰ ਬਣਨ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰਤਾ ਘੱਟੀ ਹੈ, ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਘੱਟੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਵਧੀ ਹੈ। ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਫਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵਧਣ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਸਗੋਂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸਿਹਤ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪੋਸ਼ਟਿਕ ਭੋਜਨ ਖਾਣ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਜਤ ਵਧੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਉਸ ਤੋਂ ਖੇਤੀ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਜਸਬੀਰ ਸੰਧੂ

ਰੀਲਾਇੰਸ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ

ਮੁੰਬਈ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ (ਭਾਰਤ)

E-mail: Jasbir.Sandhu@reliancefoundation.org

Recycling Resources
Path of Sustainable living
LEISA India, June 2019